

Віктор Прилуцький (Київ)

УЧАСТЬ СТУДЕНТСТВА УСРР В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ТА КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ В 1920-ті РОКИ

У пропонованій статті автор розглядає важливу та актуальну тему – участь студентства УСРР в суспільно-політичному та культурному житті в 1920-ті роки, яка до цього часу лишається поза увагою істориків. У вітчизняній історіографії немає жодного комплексного дослідження життя радянського студентства у міжвоєнний період. Єдиним винятком є книга «Радянське студентство» тодішнього заступника наркома освіти УССР Я.Ряппо, видана в Харкові у 1928 р. Водночас її можна віднести до розряду друкованих джерел. З останніх робіт певний матеріал можна знайти в кандидатських дисертаціях М.Мірошниченка «Вища школа радянської України в 1920–1928 рр.: проблеми розвитку, досвід, уроки» (К., 1993) та Л.Шепель «Роль робітничих факультетів УСРР в підготовці спеціалістів (20-ті рр.)» (К., 1995), а також в книгах по історії окремих українських вузів: Київського, Харківського та Одеських університетів. Історичний досвід свідчить, що найбільш політично активною частиною молоді є студентство. Відсутність спеціальних досліджень з історії студентства УСРР в 1920-ті рр. визначає наукову новизну даної статті.

В 1920–1922 рр. вузи УСРР були ареною гарячого політичного протистояння. Головним чином це відбувалося на загальностудентських сходках. В 1920 р. почали створюватися ради студентських представників (РСП), що охоплювали всю масу студентства того чи іншого вузу. Більшовицький вплив у цей період був ще досить незначним. Приміром, у Харківському технологічному інституті (ХТІ) у 1921 р. на близько 2 тис. студентів припадало 20 членів та кандидатів у члени КП(б)У і 9 комсомольців¹. Переважна більшість студентів та викладачів була опозиційно налаштована до правлячого режиму. Водночас у РСП досить впливовими були меншовицькі та есерівські фракції. Неодноразово мали місце спроби зриву загальностудентських сходок, якими офіційно керувала більшовицька фракція. Відхилялися її резолюції та пропозиції. Атмосферу, в якій проходили політичні дискусії в студентському середовищі, цікаво описав у своєму листі один із студентів (мову оригіналу збережено). Під час мітингу в Київському інституті народного господарства (КІНГ) слово для виступу попросив укапіст. «В цей час президія схопилася з місць і стали штовхати Курочкіна з трибуни через всю залу в коридор... Зал реве, хтось вихопив “наган” – зала обернулася в кашу. В залі піднялась свалка, стали рвати кожухи, ламались стільці і опрокидаться столи»².

В ХТІ осередок КП(б)У в лютому 1921 р. прийняв рішення про пролетаризацію вузу і створення робітфаку. Було створено комісію, що з березня за допомогою народного комісаріату освіти (НКО) проводила цю роботу. В жовтні цього ж року на загальностудентських зборах за звітом РСП було запропоновано дві

резолуції: більшовицьку та меншовицьку. Після довгих суперечок затвердили першу. Залишившись у меншості, студенти-меншовики залишили зал під свист. РСР було ліквідовано і замість неї створено студком³.

У Катеринославському медичному інституті при виборах нового студкому в 1922 р. відбулася палка сутичка пролетарського студентства з «дрібнобуржуазним». Сходка прийняла резолюцію, що визнала роботу студкому незадовільною через відсутність «класової лінії»⁴. Отже, головним органом студентського самоврядування став студком. Він обирався на півроку на загальних зборах усіх студентів вузу, що мали виборче право. До обов'язків студкому входили: виявлення перед правлінням інституту потреб своїх товаришів; організація заходів, що були спрямовані на надання матеріального та іншого роду сприяння студентам вузу; всіляке сприяння органам управління в адміністративному, господарському, навчально-науковому відношенні; керівництво діяльністю факультетськими (курсними) комітетами⁵.

З 1923 р. поруч із студкома почалася організація студентами з робітників і селян у профсекціях та секціях незаможників, що об'єднувались спільним бюро. Із їх зростанням студкоми завмирили і поступово їх заступали профорганізації і організації КНС, об'єднані у виконкомбюро, причому частина студентства залишалася поза цими організаціями. 1924/25 навчальний рік позначився великим збільшенням числа профсекцій, а це утворювало зайвий паралелізм у їх діяльності. Було вирішено злити секції і на початку 1925/26 навчального року це завдання скрізь було виконано.

Згідно «Положення про організації пролетарського студентства у вищій школі (профсекцій)» (1924 р.) вони мали за мету: об'єднання в стінах вузу пролетарського студентства, що були членами профспілки; активне сприяння проведенню у вузі нового статуту вищої школи та всіх заходів Головпрофосу по її пролетаризації та реформуванню; здійснення організаційного зв'язку своїх членів з профспілками та виробництвом; наукова та культурно-просвітня робота серед членів організації; охорона наукових та матеріальних інтересів членів організації⁶. До 1928 р. 70 % студентства вже були членами профспілок⁷.

Як вже зазначалося, у 1920–1922 рр. більшовицький вплив у вузах УСРР був порівняно незначним. Партійні організації нараховували 5–10 осіб в осередку. Їх робота носила головним чином адміністративно-господарчий характер. Партійці брали на себе функції політкомісарів, ректорів, голів різних комісій. За їх безпосередньою участю проводилися всі кампанії, прийом до вузів, перереєстрація студентів, вибори до студентських організацій. Як писав заступник НКО УСРР Я.Ряппо, «за цей період було чимало помилок, доводилося не тільки керувати, не тільки втручатися у справи управління, а й командувати, особливо в перший час, коли професура й міщанські студентські маси одверто перебували в опозиції до радянської влади»⁸.

В травні 1924 р. на XIII з'їзді ВКП(б) в резолюції «Про роботу серед молоді» окремий розділ було присвячено роботі серед студентства. У ньому,

зокрема, говорилося: «Партія повинна поставити перед собою першочергове завдання організації раціонального комуністичного виховання молоді у вузах... Партійні і комсомольські осередки вузів повинні поміняти зміст і методи своєї роботи... необхідно якнайретельніше раціоналізувати роботу комуністів і комсомольців, так, щоб громадська робота не перечила академічній, і навпаки»⁹.

Враховуючи важливість роботи у вузах, ЦК КП(б)У в серпні 1922 р. створив Центральне бюро комуністичного студентства, а наприкінці того ж року при Київському, Катеринославському та Одеському губкомах - губернські бюро¹⁰. Після виникнення робфаків та прийому до вузів робітників і селян кількість комуністів і комсомольців постійно зростала. Якщо в 1923/24 навчальному році кількість членів та кандидатів у члени КП(б)У складала 9,1 % студентів інститутів, 3,1 % – технікумів, то відповідно у 1926/27 н. р. – 15 % та 5,9 %. Водночас за той же період комсомольці, що навчалися в інститутах – 6,1 % та 22,2 %, технікумах – 7 % та 33,4 %. Ще більше їх було на робфаках¹¹.

Більшість членів КП(б)У та комсомолу навчалися на перших курсах та робфаках. В усіх вузах, де було не менше, ніж три члени партії, створювалися осередки КП(б)У. Згідно «Інструкції про роботу комосередків ВУЗу» найбільш важливими напрямками їх діяльності були: внутрішньопартійна робота з виховання та підняття політичного рівня членів осередку; робота у напрямку пролетаризації вищої школи; робота серед безпартійних учнів і службовців, проведення серед них комуністичного впливу; боротьба з буржуазною ідеологією в вищій школі; участь власним прикладом у виконанні учбових завдань; сприяння всіма засобами покращенню роботи вузу. По всіх галузях партійні осередки повинні були вступати у самий тісний зв'язок з осередками КСМУ. У випадку відсутності комсомольського осередку у вузі на партосередок покладався обов'язок його організувати. В основу роботи серед партійного студентства осередок повинен був сприяти його розшаруванню та організації навколо себе пролетарської та напівпролетарської частини учнів; завоювання керівництва всіма організаціями учнів. Осередки повинні були стати ініціаторами і приймати активну участь у створенні клубів, наукових гуртків і секцій, семінарів тощо.¹²

Згідно циркуляру «Про боротьбу з буржуазною ідеологією» партія поставила собі за мету оволодіти студентством не тільки ззовні, але й всередині. Пропонувалося: періодично обговорювати питання про боротьбу з буржуазною ідеологією на загальних зборах осередків; добитися через відповідні парторгани фактичного читання соціально-економічних наук лекторами-марксистами; організувати марксистські гуртки; посилити політико-просвітницьку роботу серед студентства; вести постійну роботу серед студентства по підризу авторитету немарксистських професорів в їх трактовці суспільних наук; протиставляти на кожній лекції буржуазним теоріям свою теорію революційного марксизму, не соромитись того, що не завжди вдається глибоко обґрунтувати зауваження¹³.

Як констатувалося в одному з партійних документів, в 1922 р. «основна маса студентства, особливо старших курсів, представляє собою дрібнобуржуазну

дипломовану міщанську масу. Вища школа стала одним з організаційно-ідейних центрів, що намітився на фоні нової економічної політики, відродження буржуазної ідеології»¹⁴. Тому пленум бюро вузівських осередків м. Києва 26 грудня того ж року визнав за необхідне «прискорити проведення Всеукраїнської чистки студентства, яка є найближчим засобом у боротьбі з ворожою пролетаріату буржуазною ідеологією»¹⁵. У зверненні до всіх бюро більшовицьких осередків київських вузів говорилося: «В громадській роботі серед студентства необхідно вести наступ на ворожі пролетаріату угруповання (релігійні, націоналістичні, есеро-меншовицькі, УКП), рішуче боротися з намаганнями відродити студентські організації у вигляді земляцтв і т. п. Вести постійну роботу серед студентства по підризу авторитету немарксистських професорів в їх трактовці суспільних наук»¹⁶. У 1921-1922 рр. з вузів було виключено 5,5 тис. студентів як «соціально-ворожих елементів», звільнено 70 осіб так званої зміновіхівської професури¹⁷.

До середини 1920-х років більшість небільшовицьких партій та їх молодіжних організацій зникли з політичної арени. Невдоволені політикою правлячого режиму студенти прийняли участь у діяльності опозиції в лавах КП(б)У та ЛКСМУ. У 1927 р. кількість опозиціонерів у комсомолі, що виявили себе на різних зборах та конференціях за даними ЦК ЛКСМУ була такою: у Києві – близько 56 осіб, Одесі – 200, Харкові – 390, Дніпропетровську – 15. Серед них значну частину склали студенти. Вузи давали як опозиціонерів, так і керівників опозиційно-фракційної роботи. У своїх виступах опозиціонери говорили про внутрішньопартійний режим («затиск»), про переродження, задачу комсомолом пролетарських позицій, про невірне вирішення економічних питань праці молоді, засуджували раціоналізацію і т. п. У внутрішньому житті вони вимагали припинення політичних репресій, заслання, звільнення з роботи, виступали за гласність, можливість вільного обговорення болючих питань тощо. Для об'єднання своїх сил скликали таємні наради, влаштовували явки, розповсюджували серед своїх товаришів, комсомольців та безпартійних опозиційні документи, листівки, організовували пропагандистські гуртки, школи¹⁸.

Вузівські осередки ЛКСМУ під час внутрішньопартійної боротьби дали порівняно велику кількість опозиціонерів. До 1928 р. найбільш активні з них були виключені зі спілки. Окрім виключених малися опозиціонери, які не займалися активною фракційною роботою, так звані ті, «що утрималися», та «буферні». У ХІНі їх нараховувалося близько 6 %, в інших вузах менше. Свої погляди опозиціонери висловлювали не тільки на зборах, але в групах, гуртожитках. Розповсюджуючи листівки, підкладали їх під подушки студентів та в кишені. Цьому було протиставлено критичне обговорення на зборах вузівських осередків питань політики партії та розходжень з опозицією¹⁹.

Опозиційні виступи мали наслідком посилення репресивних заходів. Як було відмічено на вузівській нараді в ЦК КП(б)У в березні 1929 р.: «Комсомол має всі нездорові явища, що маютья в партії, тільки в більш високій ступені... Чистка комсомолу повинна пройти в інститутах самим серйозним чином»²⁰.

«Комсомолец України» 19 лютого 1929 р. писав, що редакції газет звалені листами про «вовків в овечій шкурі». «Питання стоїть руба, чистка студентських лав потрібна негайно. Не може держава виховувати майбутніх шахтинців. Треба рішуче, не зупиняючись ні перед чим, гнати з вузів всіх нетрудящих». В газетах «Радянське село» і «Комсомолец України» було опубліковано лист до наркомату освіти УСРР наради студентів харківських вузів: «Ми вимагаємо генеральної чистки вищих учбових закладів – інститутів і технікумів від класово-ворожих елементів. Гасло чистки – жодного чужого не лишати в вузах... Тих, хто затаїв своє лице, треба не лише виключати, але й притягати до кримінальної відповідальності й судити в показовому порядку. Жодного чужого в радянському вузі! – Це гасло треба негайно провести в життя»²¹

На III Всеукраїнському з'їзді пролетарського студентства більшість виступаючих наполягала на необхідності генеральної чистки вузів від соціально-чужих елементів. Нарком освіти М.Скрипник погодився, що необхідна перевірка вузівців взагалі. Проте він наголосив, що потрібна не кампанія чистки, а повсякденна систематична перевірка складу вузів. Делегати йому заперечували. Вони вважали за потрібне негайної генеральної чистки. М.Скрипник також говорив про те, що студентів останнього курсу, якщо вони були вихідцями з «чужого» середовища, але останніми роками лояльно ставилися до радянської влади, не треба виключати з вузів. І з цим делегати вузів не погоджувалися²². Так, протягом 1929 року з Київського ІНО було виключено 4,5 % усього складу студентів²³.

Того ж року студентство було залучено до чистки партійних осередків вузів. «Чистка парторганізації зобов'язує студентство в цілому всіма засобами допомагати партії позбутися всіх негідних. Про всі хиби, неподобства, що їх чинять поодинокі партійці, треба розповісти на зборах і повідомити про них комісії у справі чистки. Позапартійне студентство мусить допомагати виявляти і викинути з партії чужинців» – писала газета ХТІ «Червоний технолог»²⁴.

В інструктивному листі ЦКК «Особливості проведення чистки та перевірки осередків при навчальних закладах» вказувалося, що як перед початком перевірки і чистки осередків навчальних закладів, так і під час проведення цієї роботи, треба ширше притягати на збори для подачі заяв і відозв позапартійних учнів-робітників»²⁵.

Серед студентства насаджувалася войовничій атеїзм. На різдвяних та пасхальних канікулах вони проводили антирелігійні кампанії серед робітників та селян. Приміром, подібна акція була проведена студентами Харківського ІНО у ніч на Різдво в 1929 р. Близько 130 студентів-комсомольців прийшли в один з районів міста з прапорами, оркестром, гаслами, що закликали до боротьби з «релігійним дурманом». На вантажівці виїхала група перевдягнених вузівців. Об'їхавши околиці, вони зібрали значну кількість молоді до клубу, де відбувся вечір-концерт²⁶.

Водночас переслідувалися студенти, які відмічали релігійні свята. Так, збори профкому того ж вузу 25 січня одноголосно засудили вечірку, яку провели студентки на Різдво, як явище, що «ганьбить ім'я майбутніх носіїв культури і освіти в маси» та ухвалили клопотання, щоб організаторів вечірки виключили з вузу²⁷.

У вузах УСРР діяла широка мережа добровільних громадських організацій, приміром, місцевих осередків міжнародної робітничої допомоги. (МОДР). Її робота зводилася головним чином до збору коштів для допомоги трудящим, що переслідувалися за кордоном. Разом з тим ці організації брали участь у політичних кампаніях за визволення політичних в'язнів, проти репресій тощо.

Так, в одному з найбільших закладів республіки – ХТІ осередок МОДРу виник у 1923 р. На початку 1928 р. у ньому налічувалося 1200 осіб. В 1927/28 навчальному році було проведено збір коштів на користь політв'язнів Польщі та продаж театральних квитків на допомогу китайській революції²⁸.

У харківському інституті народного господарства осередок МОДРу також почав свою діяльність у 1923 р. 1926/1927 р. стали періодом кількісного та якісного його росту. На початку 1928 р. він нараховував до 600 членів. Осередок організовував вечірки, на яких збиралися кошти. Вів агітаційну роботу: робилися доповіді, проводився семінар по вивченню «білого терору» на Заході²⁹.

У Київському сільськогосподарському інституті осередок МОДРу об'єднував до 700 осіб. Він налагодив зв'язки з частинами Червоної армії та клубом політкаторжан, виявив в інституті політичних емігрантів та утворив актив, випустив інститутську лотерею на користь підшефної в'язниці у Франції. По факультетських філіях було організовано куточки МОДРу, де висвітлювалися поточні політичні події за кордоном, поширювалася відповідна література. Осередок провів вечори на честь роковин МОДРу, Паризької комуни, десятиріччя Комінтерну³⁰. Всього по вузах республіки осередки МОДРу охоплювали в 1928 р. до 13 тис. студентів.

До 7 тис. членів налічували вузівські організації військово-патріотичного товариства «Тсоавіахім»³¹. Так, в 1927 р осередок цього товариства ХТІ об'єднував 1027 студентів. Найбільш успішно діяли стрілецький гурток та курси інструкторів-авіахімівців. Поза вузом робота проводилася також на ХПЗ та бувшому заводі ВЕК³². Наступного року до нього входило 1415 осіб. Функціонувала ціла мережа гуртків: стрілецький, артилерійський, зв'язку, військово-інженерний, хімічний, по тактиці³³. Того ж року у Харківському інституті народного господарства осередок Тсоавіахіму охоплював 727 студентів³⁴.

Інше добровільне товариство «Друзі дітей» мало в своїх лавах 3,8 тис. вузівців³⁵. Ініціатива організації цієї ліги в Харкові належала студентам медичного інституту. У 1924 р. вона була найбільшою у місті. Було взято шефство над найбільшою дитячою лікарнею, де перебували 300 пацієнтів. Роботу в ній поводило 50 студентів³⁶.

Широкого поширення набула серед студентів шефська робота. На засіданні ЦБ комуністичного студентства 9 грудня 1922 р. вказувалося: «Вважати за необхідне взяти вузам культурне шефство над заводами, червоноармійськими частинами та дитячими установами»³⁷.

На I Всеукраїнському з'їзді робітфаків у травні 1923 р. Х.Раковський відмітив, що студентство повинно сотнями ниток в'язатися з селом і Червоною армією, серед частин якої ще сильна селянська психологія³⁸. Вже навесні 1924 р. поза межами вузів працювало близько 1 500 харківських студентів. Вони охоплювали своїм впливом приблизно 50 виробничих одиниць (дрібних та середніх), 30 червоноармійських частин, 4 села, 8 радгоспів. З них на виробництві роботу проводило 690 студентів, у Червоній Армії – 450, на селі – 60. Її змістом, головним чином, була політична, культурна, партійна та практична робота, методами: гурткова, лекційна, шкільна, екскурсійна, клубна робота; політичні та наукові співбесіди; концерти та вистави. Перше місце з позавузівської роботи посідав ХТІ, друге – медичний інститут³⁹. Так, студенти цього вузу в 1923 р. взяли шефство над полком зв'язку. Ним займалися 115 студентів. При створених у частині червоних кутках проводилися співбесіди політико-економічного характеру. Було остаточно ліквідовано неписьменність серед червоноармійців. Зусиллями літературно-художніх та вокально-театральних секцій улаштовано 30 концертів-вистав для військовослужбовців полку. У військовому шпиталі, дитячому та клінічному містечках проведено 11 лекцій з санітарної профосвіти⁴⁰.

На початку 1924 ХТІ був шефом всіх авіаційних частин та конвойного полку Харківського гарнізону. На той час шефською роботою займалося близько 120 студентів інституту. В кожній підшефній частині були організовані школи по ліквідації неписьменності; загальноосвітні на науково-технічні гуртки; гуртки з усіх видів клубної роботи, якими керували учні ХТІ⁴¹.

Влітку 1923 р. студентство Миколаївського ІНО взяло шефство над підрозділами Сивашської дивізії місцевого гарнізону. У дивізійній школі молодшого комскладу студенти організували математичний та український гуртки, проводили політичний та культчас, під їх керівництвом велася вся бібліотечна робота⁴².

Позавузівська робота активно велась і надалі. Як зазначалося у довідці про роботу вузівських осередків КП(б)У, вона була одним із засобів зв'язку студентства з робітничим класом, громадсько-політичного виховання вузівців. Вона проводилася у більшості випадків прикріпленням студентів до клубів і підприємств, з метою обслуговування різних гуртків, читання лекцій, доповідей тощо. За даними ЦБ Пролетстуду, на 1923 р. загальна кількість студентів, що була на позавузівській роботі, складала 6 418 осіб, або 10 % всього студентства УСРР⁴³.

Значне місце в повсякденному житті студентства займала культурно-масова робота. Культурний розвиток студентів відставав від їх спеціальних знань і,

таким чином, утворювалися певні «ножиці» між освітою і культурністю з одного боку, і культурними потребами та їх задоволенням з іншого.

Однією з найбільш поширених форм масової культурної роботи були студентські вечірки. Їх зміст часто був пов'язаний з виховно-побутовими питаннями (жива газета, світова газета з карикатурами, декламація, співи, оркестр, вистава та ін.). 19 грудня 1922 р. студентський комітет при Харківському будинку пролетстуду звернувся до ЦБ комуністичного студентства України дати дозвіл на святкування зустрічі Нового року. До 24 години та після планувалася інсценізація Нового року, духовий оркестр, декламація, українська та російська поезія в революційному дусі, хор, камерне відділення, струнний оркестр⁴⁴. Водночас в одному з вузівських видань відмічалось, що ці вечірки замінювалися звичайними танцями і слід серйозну увагу звернути на окремі вечори, що проводяться у вузах. В своїй більшості вони відзначалися «політичною беззмістовністю»⁴⁵. В Харківському окрузі досить часто спеціально для студентів проводилися музично-вокальні вечори з залученням найкращих творчих сил⁴⁶.

29 квітня 1928 р. в Києві у Голосієвому відбулася загальноміська студентська майівка. У ній взяли участь 4–5 тис. студентів. Відбулися спортивні змагання, виступи міжвузівського хору, кобзарів, декламаторів тощо⁴⁷.

Центром культурно-масової роботи у вузах були клуби. В 1927 р. їх налічувалося 75, вони об'єднували до 15 тис. студентів⁴⁸.

В 1921 р. одним з найбільш діяльних та відвідуваних в УСРР був клуб Харківського інституту сільського господарства та лісівництва. В ньому було зосереджено всю культурно-просвітницьку роботу, яка проводилася в наукових гуртках і клубних секціях любителів мистецтв⁴⁹.

В Харкові відкрився перший міжвузівський центральний клуб. До його складу було залучено до 12 % всього студентства міста. Більше він вмістити не міг. В 1927/28 р. за вісім місяців клуб відвідало 130 тис. осіб. Клуб розгорнув широку позаклубну роботу. У найбільших залах міста для студентства організувалися лекції, концерти, колективне відвідування театрів, поширення пільгових квитків, участь в організації масових свят. Клуб мав цілий ряд гуртків, що мали прикладний характер: фото, есперанто, стенографії. В них займалося понад 500 студентів. За 8 місяців у ньому відбулося 15 театральних вистав, 16 концертів, 12 лекцій, 102 кіносеанси тощо. Клубна бібліотека налічувала понад 2 тис. читачів. За 6 місяців було видано 75 тис. примірників книг⁵⁰.

В 1927 р. у Харківському окрузі діяло 10 студентських клубів (6 – в інститутах, 4 – в технікумах). В клубну роботу було залучено приблизно 12 % загального складу студентства⁵¹. У київські студентські клуби було втягнуто від 35 до 65 % студентів відповідних вузів. У Дніпропетровську клубна робота була слабкішою⁵². Значно гірше вона була розгорнута на периферії. Так, на Полтавщині, де налічувалося 9 вузів з 1900 студентами, діяло всього два клуби, що обслуговували 450 осіб⁵³.

Окрім клубів в УСРР студентів обслуговувало 113 читалень і червоних кутків із періодичною літературою, шахами, шашками тощо. Одним з таких вузів був Харківський медичний інститут. «Клубу немає. Є три червоні кутки. Один літній кінозал. У червоних кутках працюють три літературних і один шахово-шашковий гуртки. У цих кутках збираються студенти-письменники й влаштовують свої літературні вечори. Відвідування кутків щоденно складає на робфаци 70–80 осіб, на основних факультетах – 150–200»⁵⁴.

Серед студентства Києва наприкінці 1920-х рр. діяло чимало літературних гуртків, наприклад, ім. М.Драгоманова. Їх члени вітали «Вальдшнепи» М.Хвильового, «Сонячну машину» В.Винниченка, інші «крамольні» твори і організовували літературні вечори, на які запрошували неокласиків тощо.

У Харківському окружному клубі близько 30 студентів різних вишів об'єдналися у літературно-рецензентському гуртку. Щотижня вони опрацьовували різні книжки та журнали, що мали особливе значення для читацьких кіл. На диспутах були присутні 75–150 і більше осіб. З січня 1929 р. при бібліотеці клубу силам гуртка видавався літературно-критичний бюлетень⁵⁵.

Широко розгорнув діяльність літгурток при Харківському зооінституті. За чотири роки існування він перейшов від кутково-гурткової роботи до широкого гурткового плану і охоплював усе більше студентів. Заняття відбувалися щотижнево. На них члени гуртка розглядали питання нової літератури, критику, а також читали власні твори. Було проведено декілька поширених диспутів з новинок літератури за участю авторів цих творів⁵⁶.

У Харківському інституті народного господарства у січні 1929 р. при переповненому залі відбулася літературна олімпіада, яка зацікавила студентів багатьох вузів міста. До складу журі увійшли П.Тичина, В.Сосюра, П.Панч. Поезія, оповідання та нариси, що їх зачитали автори, серйозно, по-діловому обговорювалися. Найкращі з виступів було вирішено опублікувати в різних українських журналах⁵⁷.

Літературні гуртки активно діяли і у провінційних вузах. Так, в 1927 р. було організовано гурток у Коростишівському педагогічному технікумі. За два роки існування він зміцнів кількісно і якісно, неабияк популяризував свою діяльність серед молоді міста. Проводилися свята на честь Т.Шевченка, М.Коцюбинського, І.Франка, літературні вечори.

На засіданнях літературного гуртка при Кам'янецькому ІНО заслуховувалися доповіді, читалися твори членів гуртка, проводилося їх обговорення. Члени гуртка доклали чимало зусиль для популяризації нової літератури, склали списки і рецензії на нові твори і вивішували їх у бібліотеці та клубі⁵⁸.

Водночас журнал «Студент революції» вимушений був визнати: «Наше студентство зовсім не знайоме з художньою літературою. Уривки з класиків, два-три перекладних романа, імена сучасних письменників, переплутані з іменами героїв їх творів – ось весь літературний багаж сучасного студентства. Крім цього широко розповсюджений погляд на літературу, як на відірвану від життя прикрасу,

забаву, предмет окремих спеціалістів. Перед нами відкривається сумна картина – літературне нецтво сучасного студентства. Ми можемо сказати, що студенти взагалі не мають літературних смаків, у строгому розумінні цього слова»⁵⁹.

У Харківському БПС №1, де мешкало близько 600 осіб, були організовані драматичний та хорово-музичні гуртки. В останніх керували студенти місцевого музичного інституту. У самому цьому вузі діяли гуртки з вивчення народної музики, творчості, проводилися лекції та концерти. При інституті були організовані музичні класи, в яких викладали студенти⁶⁰. У Кам'янецькому ІНО мистецький гурток об'єднав 55 студентів, у сільськогосподарському інституті діяв літературно-мистецький гурток, що мав літературну, хорову, драматичну, музичну і художню секції⁶¹. У Миколаївському ІНО функціонував хоровий і драматичний гуртки, у Харківському ІНО – хор, духовий оркестр, драмгурток⁶².

Заходи Наркомосвіти, спрямовані на те, щоб надати можливість студентам відвідувати театри і кіно на пільгових умовах (60 % знижки з номінальних цін) дали в 1926 р. протягом короткого часу значний ефект. Щомісяця розповсюджувалося 20 тис. квитків до театру і кіно. З моменту організації художнього культурного обслуговування студенти отримали близько 100 тис. театральних квитків⁶³.

Театрально-художній відділ ОБПА Харкова у 1926 р. склав угоди з театрами: Держопери, Березіль, музкомедії. В опері студенти мали щодня 200 місць із 60: знижкою, в Березілі – 150 з такою ж знижкою, у музкомедії – 110 з 45 % знижкою, в п'яти кінотеатрах міста – 260 місць з 50 % знижкою⁶⁴. Київська та Одеська округові бюро пролетсуду через свої ради професійних спілок постачали своїх студентів квитками до театру і кіно зі знижкою не менше 50 %. Катеринославське окрбюро також надавало учням вузів квитки до всіх театрів міста вартістю не більше 40 коп. за квиток⁶⁵. На Полтавщині зниження вартості квитків на 50 % надала змогу кожен день відвідувати два державних кінотеатри 180–200 студентам⁶⁶.

Але в цілому культурні потреби студентства задовольнялися недостатньо. Не вистачало клубів або відповідної роботи в них. Гуртожитки були непристосовані для розгортання культурно-масової роботи. Як зазначалося на нараді вузівського активу Іванівського РКЛКСМУ Харкова: «Відсутність помешкань для утворення клубів не дає можливості вузівським осередкам розгорнути культмасову роботу як серед комсомольців, так і серед всього студентства. Відсутність цієї роботи та погане матеріальне становище не задовольняють їх культурних потреб»⁶⁷.

Культурних розваг студенти майже зовсім не мали. У театрі бували раз на рік і то з приводу якогось свята, коли у вузі роздавали безкоштовні квитки. Одна розвага – кіно, і то була потрібна відвага, бо, витративши гроші на пільговий квиток, у другій половині місяця можна було залишитися без сніданку⁶⁸.

Обслідування студентів Київського сільськогосподарського інституту у 1929 р. дали такі результати: 686 студентів відповіли, що в театрі за тримісяч

бували 1–2 рази, в кіно – 3–4. Громадські лекції та клуби відвідувало 459 студентів по 2–3 рази на тримістр. Але це характеризувало лише частину студентства. Були й такі, хто відповідав: «В кіно буваю, в театрі – ні», «В опері ще не був зроду, а в кіно буваю на чужі гроші»⁶⁹.

В «Положенні про вищі навчальні заклади» (1922) ставилося завдання: «Розвивати на робфаках роботу всякого роду технічних гуртків, що навчають та вивчають технічні проблеми під соціально-економічним кутом зору. Ввести для роботи у цих гуртках господарників-комуністів (інженерів та економістів, які займаються практичною роботою)»⁷⁰. Наукові секції та гуртки організовувалися на основі добровільності та за ініціативою самих студентів. Вони ставили завданням розвивати інтерес серед вузівців, як до наукових питань взагалі, так і до спеціальних – за своїм фахом. У роботі секцій та гуртків брали участь не тільки студенти, але й викладачі, які вели науково-дослідницьку роботу. Їх зміст роботи складали періодичні доповіді, реферати, звіти учнів, що були на практиці, екскурсіях.

В 1923 р. у ХТІ діяло декілька таких наукових секцій та гуртків: 1) механічна й ареосекція, паровозна, мукомольна та паротеплотехніці; 2) хімічна і гуртки по виробництву цукру та мінеральних речовин; 3) електросекція; 4) архітектурно-містодорожня⁷¹ секція. Вся науково-учбова робота серед студентів вузу об'єднувалася в науково-технічному клубі ХТІ. Секції, що працювали в ньому, ставили за мету поглиблення та розширення тих теоретичних знань, які студенти отримували під час навчання, та разом з тим розвиток самодіяльності серед них. У більшості випадків студентством створювалися музеї, бібліотеки на кожному факультеті інституту; організовувалися семінари, лекції, доповіді; влаштовувалися екскурсії, виставки. Одним з найважливіших досягнень стало створення будівельною секцією бюлетеня (до 1924 р. вийшло сім його номерів)⁷².

В цей період значна наукова гурткова робота проводилася і у Харківському сільськогосподарському інституті. Працювали гуртки з вивчення садівництва та городництва, вирощування цукрового буряка, лісний, меліоративний. Останній, відкритий при інженерно-агрономічному факультеті, проявив себе досить активною роботою: в ньому майже кожного тижня відбувалися доповіді з різних цікавих питань⁷³.

Активно працювали студентські наукові гуртки і навіть товариства (їх було п'ять) у Києві. Приміром, санітарно-просвітницький гурток при науково-студентському товаристві Київського медичного інституту, що виник навесні 1923 р., у 1925 р. налічував близько 70 студентів. Гурток працював при окружному Будинку санітарної просвіти.

Члени гуртка вивчали на загальних зборах і спеціальному семінарі зміст та методи санпросвітрова, розробляли фабули сансудів для робітничого та селянського середовища та репетировали їх проведення. Значна частина роботи проводилася на підприємствах, у провінції та на селі під час канікул. Гурток обслуговував 37 підприємств, 15 клубів та 12 робітничих гуртожитків, у деяких

проводилися лекції та бесіди (було проведено до 450), улаштовувалися санкутки (улаштовано 15), створювалися санітарно-гігієнічні гуртки (35), проводилися екскурсії до музею Будинку санітарної просвіти (50), сансуди (всього до 50 судів)⁷⁴.

У соціально-економічних вузах широкого розповсюдження набули науково-економічні гуртки. У кожному з них нараховувалося по 5–6 таких гуртків. Головною їх метою було ознайомити та при звичаїти студентів до самостійної науково-дослідної роботи, підвищити їх знання в галузі певних дисциплін та опанувати методику наукової роботи. Вся робота членів гуртків поділялася на самостійну проробку і підготовку матеріалів та роботу безпосередньо в гуртку⁷⁵.

Для студентів, перевантажених розумовою працею, для покращення їх здоров'я та фізичного стану надзвичайного значення набувало зайняття фізкультурою. Водночас, як і в будь-якому мілітаризованому тоталітарному або авторитарному суспільстві, фізична культура в СРСР розглядалася як важлива складова військової підготовки. Особлива увага зверталася на розвиток стрілецького спорту: у вузах діяла широка мережа стрілецьких гуртків, проводилися змагання із залученням значної кількості студентів.

Фізкультурна робота у вищих учбових закладах спрямовувалася центральною комісією фізкультури при ЦБ пролетстуду. Першим її завданням було розв'язання питань щодо керівництва фізкультурними організаціями вузів, покращення їх матеріальної бази. Комісія також займалася упорядкуванням екскурсій спортивного характеру, організацією різних спортивних зустрічей, створенням вузівських стадіонів, поширенням фізкультури у побут студентства тощо⁷⁶.

Аналогічні комісії фізкультури були створені при Харківському, Київському, Дніпропетровському та Одеському пролетстуді. Широкого розповсюдження набуло зайняття фізкультурою серед харківських студентів. Близько 10 % з них було втягнуто у різні види фізичної культури⁷⁷.

При міжвузівській комісії фізкультури були організовані секції: футбольна, гандбольна та з легкої атлетики. Лише у січні – квітні 1927 р. у місті відбулися міжвузівські змагання з волейболу за участю 19 команд; зустрічі з вузівськими московськими командами у Харкові та Москві; міжвузівські міські стрілецькі змагання; шаховий турнір; лижні перегони⁷⁸.

Активно проводилася фізкультурна робота в окремих вузах міста та студентських гуртожитках. Як писав «Студент революції» в 1925 р., в БПС № 1 «зайняття по фізкультурі пішли останнім часом повним ходом. Наявність гарного спеціально відведеного приміщення, активність самих студентів допомогли цьому». У фізкультурному гуртку при гуртожитку налічувалося до 180 осіб. Краще ніж у інших місцях до фізкультурної роботи були залучені дівчата. Вони склали майже половину загального числа членів гуртка⁷⁹. Фізкультурний студентський клуб при БПС № 1 мав декілька команд з ігрових видів спорту, які досить вдало виступали на загальноміських змаганнях: з

волейболу - по класу А, гандболу і футболу – по класу Б. Восени 1926 р. команда клубу зайняла четверте місце на міських змаганнях⁸⁰.

Чи не найкраще серед харківських вузів фізкультурна робота проводилася у ХТІ. Сектор фізкультури у цьому інституті було організовано ще у 1922 р. Спочатку робота проводилася з чоловічою групою в 20 студентів. А до січня 1926 р. до фізкультурної роботи було залучено вже 207 вузівців (серед яких 16 дівчат). Команда ХТІ перемогла на першій окружній вузівській спартакіаді⁸¹.

Велику зацікавленість у зайнятті фізичною культурою виявили київські студенти. Це виявилось спочатку у стихійному зростанні осередків фізкультури при вузах міста. Після створення комісії фізкультури при окрбюро пролетстуду вони набули організаційного оформлення. Спочатку фізкультурні осередки існували у вузах і нараховували близько 550 осіб. Восени 1925 р. вони діяли вже в 20 вищих учбових закладах і об'єднували близько 1000 студентів. У жовтні того ж року було проведено міжвузівські змагання з легкої атлетики та ігрових видів спорту. В них прийняли участь 272 студенти з 13 вузів. Тоді ж було обрано шахову секцію комісії фізкультури, яка керувала роботою 14 шахових гуртків з 650 членами⁸².

Про популярність занять фізичною культурою серед київського студентства свідчать, зокрема, результати анкетування студентів КСГІ. Серед тих, що дав відповіді на анкету, 230 учнів інституту відзначили, що запроваджують у свій побут спорт. Особливою повагою він користувався у студентів, що жили у Голосієвому⁸³.

Оскільки більшість студентів прийшли до вузу з села та виробництва, вони не мали змоги побувати не тільки в окремих регіонах СРСР, але й у центральних містах. Тому для формування майбутнього представника інтелігенції та вироблення цільного світогляду надзвичайне значення мали екскурсії. Влітку 1923 р. першу екскурсію до Криму здійснили 29 студентів робфаку ХТІ. Екскурсійний маршрут був поділений на бази (Бахчисарай, Севастополь, Ялта та Керч), звідкіля проводилися пішохідні екскурсії. Студенти знайомилися з морським транспортом, обладнанням портів, вивчали екологічні особливості субтропічної смуги Південного Криму, флору гірського регіону, біологічні особливості Чорного моря. Екскурсанти зібрали колекції з мінералогії, геології та ботаніки⁸⁴.

Значно більших масштабів набули студентські екскурсії у другій половині 1920-х рр. В першу чергу це стосується учнів великих вузів. Так, в 1928 р. студенти Київського ІНО, КПІ, КМІ, КСГІ їздили до Москви, Ленінграду, на Волховбуд, Дніпрорельстан тощо⁸⁵. Студенти Харківського ІНО – до Владивостоку, Іркутську, відвідали Байкал, Бурятію, «Зелений Клин»⁸⁶. Як писав «Студент революції» в березні 1929 р., кожного року тисячі студентів мандрували по Криму, Кавказу, Туркестану і т. п.⁸⁷.

За політичними настроями, ставленням до більшовицького режиму, різних партій і течій студентство УСРР на початку 20-х років являло собою дуже

строкату картину. Як писала комсомольська преса в 1923 р., «скрізь на старших курсах усіх вузів серед учнів є елементи, які... ворожі до радянської влади. Кількість прихильників... буржуазної влади серед них досить значна»⁸⁸. Внаслідок чисток, проведених у студентському середовищі, та притоку до вузів досить значної кількості комуністів і комсомольців ситуація почала змінюватися. За підтримки адміністрації комуністичне студентство опанувало в навчальних закладах ключові позиції в студентських організаціях: студкоммах, касах взаємодопомоги та ін. Опозиційно налаштовані студенти були виключені з вузів або відійшли від активної участі у громадському житті. Так більшовицьке студентство опанувало вищою школою.

Учні вузів УСРР зробили вагомий внесок у розвиток української культури в 1920-ті рр., процес українізації. Вони проводили широку культурно-масову роботу не тільки у своєму середовищі, але й серед інших верств населення республіки. Студентство стало однією з рушійних сил процесу українізації. Вузівці принесли українську мову в учбові аудиторії та студентські гуртожитки. Вони підтримували М.Хвильового, М.Куліша, неокласиків у їх пошуку свого шляху для новітньої української літератури. Саме ці національно свідомі студенти стали жертвою хвилі репресивних заходів, що прокотилася республікою наприкінці 1920-х рр.

¹ Красный технолог. – 1927. – 29 января.

² Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). – Ф.7. – Оп.1. – Спр.113. – Арк.34.

³ Красный технолог. – 1927. – 29 января.

⁴ Коммунист. – 1922. – 1 апреля.

⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.166. – Оп.2. – Спр.254. – Арк.178.

⁶ Там само. – Оп.3. – Арк.168.

⁷ Ряппо Я. Радянське студентство. – Харків, 1928. – С.40.

⁸ Там само. – С.48.

⁹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К., 1979. – Т. III. – С.113, 115.

¹⁰ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.993. Арк.58-зв.

¹¹ Там само. – Спр.2703. – Арк.28.

¹² Там само. – Спр.1075. – Арк.14–17.

¹³ Там само. – Арк.11.

¹⁴ Там само. – Арк.174.

¹⁵ Там само. – Арк.167.

¹⁶ Там само. – Арк.172.

¹⁷ Народна освіта на Україні. – Харків, 1924. – С.72–73.

¹⁸ ЦДАГО України. – Ф.7. – Оп.1. – Арк.1–5.

¹⁹ Там само. – Спр.397 – Арк.58–60.

²⁰ Там само. – Ф.7. – Оп.1. – Спр.494. – Арк.117.

²¹ Комсомолец України. – 1929. – 17 грудня.

-
- ²² Там само. – 16 березня.
²³ Кузня освіти. – 1929. – 17 грудня.
²⁴ Червоний технолог. – 1929. – 25 вересня.
²⁵ К.П.І. – 1929. – 1 липня.
²⁶ Іновець. – 1929. – 16 січня.
²⁷ Там само. – 1 лютого.
²⁸ Красный технолог. – 1928. – 20 марта.
²⁹ Студент жовтня. – 1928. – 3 червня.
³⁰ Реконструктор. – 1929. – 21 березня.
³¹ *Ряпко Я.* Радянське студентство. – С.43.
³² Красный технолог. – 1927. – 8 июня.
³³ Там само. – 1928. – 20 березня.
³⁴ Студент жовтня. – 1928. – 25 жовтня.
³⁵ *Ряпко Я.* Радянське студентство. – С.43.
³⁶ Студент революції. – 1924. – №3–5. – С.57.
³⁷ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1076. – Арк.137.
³⁸ Комуніст. – 1923. – 31 травня.
³⁹ Студент революції. – 1924. – №3–5. – С.4–5.
⁴⁰ Там само. – С.57.
⁴¹ Там само. – №1–2. – С.71.
⁴² Там само. – С.79.
⁴³ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.2703. – Арк.32.
⁴⁴ Там само. – Спр.1077. – Арк.149.
⁴⁵ За кадри. – 1929. – 10 грудня.
⁴⁶ Студент революції – 1927. – №2–3. – С.24.
⁴⁷ Радянський студент. – 1928. – Травень.
⁴⁸ *Ряпко Я.* Радянське студентство. – С.43.
⁴⁹ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20 – Спр.1513. – Арк.86.
⁵⁰ Студент революції – 1928. – №7. – С.44.
⁵¹ Там само. – 1927. – №2–3. – С.22.
⁵² Там само. – 1926. – №5–6. – С.9.
⁵³ Там само. – 1927. – №5. – С.92.
⁵⁴ ЦДАГО України. – Ф.7. – Оп.1. – Арк.41.
⁵⁵ Студент революції – 1929. – №4. – С.48
⁵⁶ Там само. – №3. – С.54.
⁵⁷ Там само. – №1–2. – С.55.
⁵⁸ Там само. – №5–6. – С.72.
⁵⁹ Там само. – 1929. – №1–2. – С.52–54.
⁶⁰ Там само. – 1923. – №4–5. – С.95.
⁶¹ Там само. – 1924. – №3–5. – С.58.
⁶² Там само. – 1926. – №1. – С.40, 42.
⁶³ Там само. – 1927. – №2–3. – С.24.
⁶⁴ Там само. – № 6. – С.60.
⁶⁵ Там само. – 1926. – №5–6. – С.12.

- ⁶⁶ Там само. – 1927. – №4. – С.92.
⁶⁷ ЦДАГО України. – Ф.7. – Оп.1. – Спр.397. – Арк.35.
⁶⁸ Комсомолец України. – 1926. – 18 березня.
⁶⁹ Реконструктор. – 1929. – 1 травня.
⁷⁰ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1513. – Арк.34.
⁷¹ Студент революції. – 1923. – №4–5. – С.81.
⁷² Там само. – 1924. – №1–2. – С.86–87.
⁷³ Там само. – 1923. – №4–5. – С.94.
⁷⁴ Там само. – 1925. – №4. – С.47.
⁷⁵ Там само. – 1928. – №3. – С.17.
⁷⁶ Там само. – 1927. – №1. – С.72.
⁷⁷ Там само. – 1927. – №2–3. – С.24.
⁷⁸ Там само. – 1927. – №4. – С.68.
⁷⁹ Там само. – 1925. – №1. – С.62.
⁸⁰ Красный технолог. – 1927. – 16 апреля.
⁸¹ Студент революції. – 1926. – № 1. – С.60.
⁸² Там само. – 1925. – №8. – С.31.
⁸³ Реконструктор. – 1929. – 1 травня.
⁸⁴ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.3. – Спр.172. – Арк.86; Студент революції. – 1923. – №7–8. – С.117.
⁸⁵ Студент революції. – 1928. – №8. – С.22.
⁸⁶ Там само. – №6. – С.19.
⁸⁷ Там само. – 1929. – №3. – С.48.
⁸⁸ Работа. – 1923. – №2–3. – С.13.